

'De plek van religie in ons leven'. 1 mei in Wognum

Lieve mensen,

Ja inderdaad, 'lieve mensen', ook al ken ik u niet, ik heb bij de Ekklesia eigenlijk nooit anders dan lieve mensen ontmoet, mensen 'van goede wil', en heb geen enkele reden te veronderstellen dat dit hier anders zou zijn. Ik herinner me hoe er een jaar of acht geleden, ik kwam nog maar net in de Ekklesia, een doopdienst werd gehouden, door Huub Oosterhuis zelf geleid. Het was geen pasgeboren baby die daar werd gedoopt, maar een jonge vrouw van een jaar of twintig. Huub Oosterhuis vroeg haar waarom ze gedoopt wilde worden, en waarom in deze Ekklesia, waarop zij antwoordde: 'Omdat dit een gemeenschap is van goede mensen'. Dat ben ik nooit vergeten, het heeft indruk gemaakt, en het is zeker een van de redenen waarom ik ondanks mijn twijfel nog steeds lid ben van de club en zelfs van het Ekklesia-koor.

'Ondanks mijn twijfel,' zeg ik en daar wilde ik het met u over hebben, over mijn worsteling met wat Marga Groen als thema voor vandaag voor mij op de agenda heeft gezet, over 'de plek van religie in ons leven', oftewel met wat ik hier eigenlijk kom doen, wat ik hier in deze Ekklesia eigenlijk kom zoeken. Want waar moet ik het anders over hebben als het moet gaan over de 'plek van religie in onze wereld'? Ik kan wel een verhaal opdissen over het feit dat het er niet best voorstaat met die plek, dat wat 'secularisatie' heet – en wat in eerste instantie alleen een juridische term was voor de meer of minder gewelddadige onteigening van kerkelijke bezittingen na de Franse Revolutie – zich sindsdien heeft ontwikkeld tot een proces van 'verwereldlijking' waarin al het zogenaamd buitenwereldse of bovenwereldse, alle metafysische overkoepelingen waaronder mensen zich ooit geborgen wisten en die we met het 'religieuze' plegen te verbinden steeds verder zijn teruggedrongen. Ik kan vertellen dat wat voor intellectuelen minstens sinds de Verlichting voor zich spreekt – dat goden zich niet 'openbaren' in religieuze ervaringen van mensen, maar dat omgekeerd religies en hun goden producten zijn van menselijk fabuleervermogen, van de fantasie, van de verbeeldingskracht, dus 'menselijk', met een duur woord 'antropomorf' – gemeengoed is geworden. Ik kan als luiders van Gods doodsklok de filosoof Friedrich Nietzsche opvoeren, of Karl Marx, die religie 'opium voor het volk' noemde, of Sigmund Freud, die religie beschouwde als een 'fantasie waarmee de mens zijn eigen hulpeloosheid aan het zicht probeert te onttrekken'. Dat kan allemaal. Maar zit u daarop te wachten, voor zover u het niet allang wist? Dat zijn immers allang geen provocaties meer, geen schokkende uitspraken, daarmee verwoord ik toch alleen maar de inmiddels gangbaar geworden opinie? Met de 'plek van de religie in onze wereld' is het droevig gesteld, dat weet iedereen, en u zit er vast niet op te wachten dat ik dat hier nog eens breed uitmeet. Beter lijkt het me daarom iets over mezelf te vertellen, over hoe ik me tot die droevige gesteldheid, tot die ontvolkte 'plek van religie in onze wereld' probeer te verhouden.

Want wat ik hier ook iedere week kom zoeken, en waarvan ik niet eens kan zeggen wat het precies is, anders had ik het immers al gevonden, dit ene weet ik wel: dat het zich tegen dat gangbare en zelf tot ideologie verworden verlichtingsverhaal verzet. Ik kom hier om iets te vinden wat daar haaks op staat, dwars, iets 'wonderbaarlijks' voor mijn part, iets wat mij uit mijn hengsels licht, wat me 'met stomheid slaat', zoals we zingen, iets wat 'anders' is dan

wat het enige nog resterende Grote Verhaal lijkt te zijn in onze westerse cultuur, het verhaal dat alles is begonnen met een oerknal die een uitdijend heelal in werking zet, waarin via een lange mechanische keten van evolutionaire processen uiteindelijk ook de mens is ontstaan. Ik kom hier voor iets waar mijn verstand niet bij kan, iets wat me uit mijn normale doen haalt. Iedere week stap ik hier over de drempel met een gevoel, met de hoop dat ik een ‘tempel’ betreedt, een gewijde ruimte, een heiligdom, afgesneden van de alledaagse wereld – want dat is waar het woord ‘tempel’ vandaan komt, van *temnere*, snijden of afbakenen. Blijkbaar wil ik, geloof ik dat er zo’n radicaal ‘andere’ plek bestaat, noem het inderdaad de ‘plek van religie in ons leven’, waar dingen anders klinken en waar andere dingen klinken, waar je hoe dan ook uit de gewone wereld wordt weggerukt, waar je, om een basiswoord uit de christelijke traditie te gebruiken, misschien wel ‘verlost’ kunt worden. En waarom zou ik het ook voor minder doen? Is zoiets niet wat elke waarachtige religie in een of andere vorm belooft? De ‘Stad van God’ tegenover de aardse stad, om met Augustinus te spreken. De ‘ideeënwereld’ of de ‘bovenzinnelijke wereld’ tegenover de wereld van de verschijnselen, om met Plato te spreken. Zonder zo’n schil rond de wereld, zonder zo’n metafysisch rijk, zonder zo’n wijkplaats, zo voel ik dat, stikken we geleidelijk in onze globaal geworden westerse culturele wereld, met of zonder klimaatcrisis. Vandaar dat die woorden van Jezus me zo aanspreken: ‘Mijn Rijk is niet van deze wereld’.

‘Mijn rijk is niet van deze wereld.’ Dat is volgens Oswald Spengler de kernzin van de figuur van Jezus, het ‘laatste woord, waarop niets valt af te dingen’, zoals hij schrijft, het woord dat hem, Jezus, kenmerkt als een ten diepste religieus mens, want religie, zegt Spengler op dezelfde pagina van *De ondergang van het Avondland*, ‘is metafysica, niets anders’, *meta ta fysica*, voorbij de fysische wereld: ‘Mijn rijk is niet van deze wereld’. Het zijn de woorden die Jezus in zijn laatste uren bezigt tegenover Pilatus, de man van de wereld, van de staat en van de oorlog. En Spengler trekt de tweespalt tussen die twee, tussen de politicus en de gelovige, tussen de wereld van de feiten en die van de waarheden, wijd open. ‘In de ene, historische wereld,’ schrijft Spengler, ‘liet de Romein de man uit Galilea aan het kruis slaan – dat was zijn lot. In de andere was Rome gedoemd en het kruis de waarborg voor de verlossing. Dat was “Gods wil”.’ ‘Religie,’ schrijft Spengler, ‘is *doorleefde* metafysica, het ondenkbare als zekerheid, het bovennatuurlijke als gebeurtenis, het leven in een onwerkelijke maar ware wereld.’ Op een andere manier, benadrukt Spengler, heeft Jezus geen moment geleefd. En hij haalt uit naar alle pogingen om de figuur van Jezus voor een of ander werelds of politiek karretje te spannen, hoe ‘humaan’ ook. ‘Hij was geen zedenprediker. Wie in de zedenleer het ultieme doel ziet van de religie, weet niet wat religie is. Dat is negentiende-eeuws, “verlichting”, humane kleinburgerlijkheid. Hem sociale doeleinden toeschrijven,’ schrijft Spengler scherp, is ‘blasfemie’. En ten overvloede nog een keer: ‘Mijn rijk is *niet* van deze wereld – alleen wie beseft wat dit inzicht behelst, kan zijn diepzinnigste uitspraken begrijpen. Pas late, stadse tijden, die niet meer tot zulke inzichten in staat waren, hebben het restje religiositeit op de wereld van het uiterlijke leven toegepast en de religie door humane gevoelens en stemmingen, de metafysica door zedenpreken en sociale ethiek vervangen. In Jezus treffen we precies het tegendeel aan.’

Dit dus, dit ‘rijk dat *niet* van deze wereld is’, het ‘gans Andere’ zoals de grote Zwitserse theoloog Karl Barth het in zijn *Römerbrief* aanduidt, dat is wat ik hier, in deze Ekklesia, eigenlijk kom zoeken, iedere week weer. Vind ik dat hier dan? Nee, in elk geval niet in wat hier, in deze Ekklesia, als het Grote Verhaal verteld wordt, niet in de leer die hier in het

leerhuis wordt uitgedragen. Dat moge uit die tamelijk rabiante uitlatingen van Spengler met betrekking tot elke poging de figuur van Jezus 'sociale doeleinden' toe te dichten wel duidelijk zijn geworden. Want is dat niet precies wat er iedere week in deze Ekklesia wordt geleerd en gepredikt? Dat Jezus een soort socialist of communist avant la lettre was, een politieke vrijheidsstrijder? Nee, ook deze Ekklesia kent en erkent op de keper beschouwt geen 'andere', geen 'transcendente wereld' meer, maar alleen nog 'deze wereld'. Want als ze toch blijft praten, en dat doet ze iedere week, over een andere wereld, dan bedoelt ze 'deze wereld anders' – om de titel te gebruiken van het grote, aan Huub Oosterhuis opgedragen boek van de begin maart overleden theoloog Ton Veerkamp – waarmee ze geen religieuze uitspraak doet, maar een politiek programma verwoordt. Op 20 februari j.l. hield Alex van Heusden een mooie preek over de wijsheid van Ben Sira. In die preek kwam hij te spreken over de kern van het 'Grote Verhaal' zoals dat in onze Ekklesia telkens anders en telkens hetzelfde verteld wordt. Zo bijvoorbeeld in genoemde preek door te verwijzen naar een oude potscherf, een *ostrakon*, meer dan drieduizend jaar oud, waarin in oud-Hebreeuws volgens Alex de hele kern van dat Grote Verhaal al geschreven stond. Wat stond daar dan? 'Spreek recht over slaaf en weduwe. Spreek recht over wees en vreemdeling. Verdedig de arme en de weduwe. Wreek met 's konings hand de bedelaar en bied onderdak aan de slaaf. Ondersteun de vreemdeling.' Het *Magna Charta* van humane beginselen, noemde Alex het, en hij stelde een lijst op voor vandaag, met 'goede zorg voor oude mensen', met 'mantelzorg, met liefde gedaan', 'goede omgang met vluchtelingen, vreemden en asielzoekers'. Duidelijker kun je niet verwoorden dat onze Ekklesia geen plek meer is voor 'religie', wat we daar ook precies onder moeten verstaan, dat hier geen 'godsdienst' meer wordt beoefend, maar alleen nog 'mensendienst' op grond van 'humane beginselen'.

Voor alle duidelijkheid, want na dit alles vraagt u mij misschien ontzet: ben ik het daar dan niet mee eens? Sta ik dan niet achter die 'humane beginselen'? Wil ik niet dat er recht wordt gesproken over slaaf en weduwe, over wees en vreemdeling? Wil ik niet 'deze wereld anders'? Natuurlijk wel, en met Alex heb ik hier ook een bijzonder prettig gesprek over gevoerd, waarin hij mij duidelijk maakte dat hij het prima vond dat ik hem citeerde en daar mijn kritische kanttekeningen bij plaatste. Wees gerust, ik sta achter de politieke lijn die in de Ekklesia wordt getrokken, mijn stemgedrag zal waarschijnlijk weinig afwijken van de gemiddelde bezoeker van de Ekklesia. Alleen, ik herhaal het nog een keer: dat is niet waar ik voor kom, dat is niet wat ik hier kom zoeken en waarom ik elke week teleurgesteld, soms zelfs boos ben dat ik het weer niet heb gevonden. 'Boos' ja, als een kleuter die zijn zin niet krijgt. Maar waarom, vraagt u, ga ik er dan toch heen, elke week weer? Waarom zit ik zelfs in het koor, al zit ik me daar regelmatig te verbijten?

Omdat dit niet alles is, lieve mensen, omdat er onder het Grote Verhaal zoals het ons verteld wordt, en zoals het in onze zogenaamd verlichte tijden misschien niet anders verteld kán worden, nog iets anders blijft doorklinken. Omdat de woorden, en zeker de oude woorden die hier klinken en trouw worden herhaald en gezongen, door geen enkele uitleg, ook niet die van onszelf worden uitgeput; omdat ze daar elke keer weer ongeschonden uit oprijzen. Omdat het verhaal zoals het ons verteld en zoals het voor ons geïnterpreteerd wordt ook maar een vertaling is van die woorden, een vertaling die weer door een andere zal worden afgelost, net zo lang tot ze, wie weet, ooit weer een 'plek voor religie', een 'onderkomen van God' zullen vormen in ons leven. Omdat we door ons ongelooft, door de 'dood van God', door onze van religie verstoken tijd heen moeten, omdat dat niet anders kan. Terwijl

intussen, zeg ik tot slot, niet weg is wat me hier, in deze Ekklesia, ooit aan 'religie' naar binnen lokte.

Ik herinner het me nog goed. Het is nu ongeveer tien jaar geleden dat ik langs De Rode Hoed in Amsterdam liep en daar de geluiden opving van een kerkkoor dat me naar binnen riep. Ik ging zitten op de hoogste verdieping, zo ver mogelijk van het gebeuren af en keek en luisterde met gemengde gevoelens. Vond ik het 'mooi', die liederen? 'Mooi' is niet het goede woord, ik vond het niet mooi zoals ik het *Requiem* van Mozart of de *Impromptus* van Schubert mooi vind. Maar het raakte me, het ontroerde me, er resoneerde iets wat van heel ver, van heel diep kwam, uit mijn vroegste herinneringen en nog veel ouder. En er waren rituelen – brood en wijn, stilstaan bij de doden, zegening – die in hun ritmiek ook een diepe snaar raakten. Dus kwam ik de volgende zondagen terug. En ben dat blijven doen, want in die resonantie, in die geraaktheid, in die ontroering schuilt wel degelijk iets van wat ik zoek, iets wat groter is dan het goede dat een groep mensen van goede wil zich voornemen, iets wat groter is dan deze wereld en zelfs dan 'deze wereld anders', iets van datgene waarop Jezus als Messias moet hebben gedoeld toen hij tegen Pilatus, de man van de wereld, zei: 'Mijn rijk is niet van deze wereld!'. Daar, in die resonantie, raak ik dan toch, in deze Ekklesia, aan een 'plek van religie in onze wereld', iedere week weer.

Zo moge het zijn.